

Zoek de verschillen tussen een ereveld en een ereveld

Lezing van historicus en publicist Alex Engbers,
tevens voorzitter Stichting Russisch Ereveld

Adoptantendag Stichting Russisch Ereveld, 7 oktober 2017

Onderwerp: hoe Nederland na de oorlog verschillend omging met de soldatengraven van Amerikanen en Sovjet-gevallenen.

Als laatste mag ik vandaag spreken. We hebben deze ochtend al veel informatie tot ons mogen nemen. Beklemmende films en ontroerende interviews gezien. Als toetje nu een soort historische round-up. Met als centrale vraag: hoe is het zo gekomen, deze pregnante verschillen tussen de erevelden van Margraten en Amersfoort.

Als inspiratie voor mijn toespraak van vandaag leende Remco Reiding, mr Russisch Ereveld, mij het boek *De Margraten Boys*, van de eminente Belgische geleerde Peter Schrijvers. In zijn soepele schrijfstijl schrijft Schrijvers, nomen est omen nietwaar, het verhaal van de oorsprong van Margraten, de Amerikaanse begraafplaats in het Zuid-Limburgse land. Je zit in het boek als lezer op de eerste rij. Door de vele bronnen begrijp je al snel hoeveel indruk de komst van dit immense militaire kerkhof op de omgeving heeft gehad.

In oktober 1944 krijgt de Amerikaanse kapitein Shomon opdracht een tijdelijke begraafplaats te regelen voor de soldaten van het Negende leger. De strijd is zwaar en er zullen op weg naar Berlijn nog veel slachtoffers vallen, zo voorziet de legerleiding. Een vooruitziende blik, terwijl ze dan nog geen weet kunnen hebben van de Duitse veerkracht in de Ardennen, die pas 16 december 1944 losbarst.

Shomon komt uit in Margraten dat al op 13 september 1944 is bevrijd. Boven op een heuvel krijgt hij 30 hectare in bruikleen van de Nederlandse overheid. In november begint het graven in de zompige lössgrond.

Het moet een tijdelijke begraafplaats worden. Soldaten krijgen daarom geen kisten, maar worden begraven in lijkzakken. Door het Ardennenoffensief en de taaie Duitse weerstand loopt het aantal bodybags snel op. Met vrachtauto's worden ze met honderden tegelijk naar Zuid-Limburg gebracht.

Zo zien de inwoners van Margraten ook met hun eigen ogen - want vrijwilligers hielpen om de vele honderden graven te delven - hoe de dood eruit ziet. Jonge Amerikanen die zijn doodgeschoten voor onze vrijheid. Het zorgt voor een golf van dankbaarheid. Er worden missen gelezen en bloemen op graven gelegd. Ook komt er al snel een adoptie van graven van de grond. Dat gaat met zoveel enthousiasme gepaard dat in mei 1946 alle graven al zijn geadopteerd.

Er ontstaan groepen die Limburgers helpen met het schrijven van Engelse brieven. Zo ontstaan er duizenden draadjes tussen Nederland en de VS. Een fijnmazig web van verbondenheid. In Limburg worden de graven wat vaker van bloemen voorzien, vanuit Amerika komen de verhalen over John, James en Leroy. Over hun karakters, hun dromen, over het gemis dat in hun geboortehuizen nu gevoeld wordt.

Direct na de oorlog worden zoveel mogelijk geallieerde stoffelijke overschotten vanuit Duitsland overgebracht naar onder meer Margraten. Er liggen dan in Zuid-Limburg 17.742 Amerikanen en 1026 andere geallieerden, onder wie ruim 691 Sovjet-soldaten. Overigens liggen in de directe omgeving ook nog eens ruim 3000 Duitsers, maar dat terzijde.

In 1947 wordt besloten om Margraten een permanente status te geven. Eind 1948 worden alle soldaten geëxhumeerd, zoals we eerder op film zagen, om daarna in een metalen kist te belanden. Ruim 10.000 werden overgebracht naar hun geboortegrond in de VS, ruim 8.000 werden in Margraten herbegraven. De Sovjet-soldaten werden overgebracht naar Amersfoort.

Margraten is een schoolvoorbeeld van hoe het kan.

Abel Herzberg schreef ooit: er zijn geen zes miljoen joden vermoord, maar zes miljoen keer één jood. Datzelfde geldt voor Margraten. Door de inspanning van velen liggen er geen ruim achtduizend Amerikaanse soldaten begraven, maar is er tot op de dag van vandaag aandacht voor 8301 keer één soldaat. Is er aandacht voor die ene Amerikaanse jongeman die de oceaan overstak om het fascisme een halt toe te roepen. Die een vader en moeder achterliet. Die zijn dromen niet kon vervullen. Een jong leven gebroken in de knop. Met alle pijn rondom zijn gedooft ziel. Maar geen naamloos slachtoffer. In Margraten wordt 8301 keer één mens in ere herdacht.

Op wereldschaal is het voor iedereen duidelijk dat door de Tweede Wereldoorlog de verhoudingen voorgoed zijn veranderd. Groot-Brittannië en Churchill hebben weliswaar de oorlog gewonnen, maar hun wereldrijk en hun dominante positie is verkrumeld. Dat was overigens ook de verwachting van Chamberlain toen hij in 1938 in München probeerde een oorlog te voorkomen. Later is hij weggezet als een slapjanus, maar hij wist toen al dat Londen zich twintig jaar na de vorige wereldoorlog zich geen tweede kon veroorloven. Dat het land daartoe de financiële veerkracht niet had. En hij kreeg gelijk.

Al tijdens de oorlog nemen de Verenigde Staten die rol van de Britten over. Een rol die overigens betwist wordt door de Sovjet-Unie, maar daar kom ik strak op terug. De Verenigde Staten zijn in de jaren veertig tot wasdom gekomen. De laatste restjes isolationisme zijn afgeschud. Voor zover dat sentiment nog leefde hebben de Japanners dat met de aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941 vakkundig het zwijgen opgelegd. De Amerikanen trekken hun oorlogsindustrie in de hoogste versnelling. Soldaten worden klaargestoomd voor gevechten in Europa en Azië.

De Amerikanen hebben in die rol grote offers gebracht. Ruim 400.000 GI's, of moet ik zeggen 407.300 keer een jonge Amerikaanse knul, vinden de dood. Zowel Duitsland als Japan

moeten uiteindelijk het hoofd buigen, al is daar in het laatste geval een verschrikkelijk wapen, de atoombom, voor nodig.

Na 1945 zijn de Amerikanen wereldwijd in de lead. Het sterkste land, het rijkste land, het meest aansprekende land. Zeker ook door de kracht van Hollywood en de geboorte van de Rock-'n'-Roll in de jaren vijftig. Route 66 als metafoor van gelukzalige horizonten waar persoonlijk vrijheid centraal staat. Dat is ten minste het beeld zoals we dat in Nederland herkennen. En we voelen er ons senang bij. Met de Verenigde Staten als grote broer hoef je nergens bang voor te zijn.

In Moskou werd daar na de oorlog heel anders naar gekeken. Dat begon al met de oorlogsinspanning. Natuurlijk is het verlies van 407.300 soldaten een ramp voor de VS. Maar de Sovjet-Unie had 25 keer zoveel soldaten verloren! Zeker 10 miljoen Sovjet-soldaten zijn gesneuveld. En nog een groot verschil: de Amerikanen kenden nauwelijks burgerslachtoffers. De oorlog had immers nooit het Amerikaanse vasteland bereikt. In de Sovjet-Unie zijn daarentegen zo'n zestien miljoen burgers verhongerd of door de Duitsers vermoord. Alleen al in Leningrad zijn zeker een miljoen Russen van honger om het leven gekomen. Het zijn verliezen die haast niet te bevatten zijn. Geen enkel land komt absoluut of procentueel in de buurt van deze verdrietstabellen.

Toch hebben we in West-Europa nooit veel compassie gevoeld met deze Sovjet-offers. En dat heeft verschillende oorzaken.

Ten eerste moet verdisconteerd worden dat communicatie in de jaren vijftig nog traag gaat. Er is nog geen tv, computer of mobieltje. Het overgrote deel van de Nederlanders weet tot op de dag van vandaag niet hoe groot de Sovjet-bijdrage aan de zege op nazi-Duitsland is geweest.

Ten tweede is er de handicap van de Russische taal en het cyrillische schrift. Dat werkt afstotend. En dan zijn ze ook nog eens orthodox. Voor wie wel eens in Rusland is geweest, weet evenwel dat de overeenkomsten groter zijn dan de verschillen. Vorige week was ik nog in Sankt Petersburg. Een stad die net zo Europees is als Londen, Lissabon of Athene. Mijn pinpas werkte er, ik zag gelovige Christenen, genoot van de Hermitage, wandelde langs op Amsterdam geïnspireerde grachten en stond stil bij het graf van Egbert Engberts, ooit een vooraanstaand handelskoopman aan de Nevski Prospect.

Ten derde heeft tussen grofweg 1946 en 1990 de Koude Oorlog gewoed. De VS en de Sovjet-Unie zagen zich beiden als leider van de wereld. In een bizarre wapenwedloop probeerden ze elkaar af te troeven. Tot en met een wederzijds gegarandeerde vernietiging aan toe.

Deze politieke strijd en militair spierballengerol ging gepaard met een felle ideologische strijd. Wie was het eerst in de ruimte, wie het eerst op de maan, wie haalde de meeste Olympische medailles en zo verder.

Nederland dat ooit zijn rijkdom te danken had aan de zogenoemde moedernegotie met de Baltische Staten en Novgorod, keerde zijn gezicht in deze beangstigende Koude Oorlogsjaren

resoluut naar het westen. Vanuit de VS kwam al het goede, vanuit Moskou enkel de dreiging. Politiek, militair (de NAVO dus) en cultureel kiezen we voor de Atlantische band.

Het is tegen die achtergrond dat het Russisch Ereveld in Amersfoort totaal anders wordt gezien dan Margraten. Tot ver in de jaren vijftig controleert de BVD of er geen crypto communisten op het ereveld in Amersfoort rondhangen. Want sympathie voor deze oorlogsslachtoffers is suspect.

Waar de Amerikaanse soldaten mochten rekenen op de empathie van duizenden en de Oranjes Margraten gemakkelijk wisten te vinden, was er enkel kilte voor de 865 Sovjetsoldaten in Amersfoort. Vrijwel geen Nederlander bekommerde zich om deze jongens, hoewel ze dezelfde hoge prijs in dezelfde oorlog hadden betaald. De Amersfoortse joods/socialistische wethouder Koopman vormde een uitzondering, maar ook hij kon de tijdgeest niet veranderen.

Den Haag wees Amersfoort aan om een Russisch Ereveld in te richten. Hier waren nl in de oorlog, en dat hebben we vandaag ook al op film gezien, door de Duitsers 101 Sovjetsoldaten, waarschijnlijk uit Oezbekistan, uitgehongerd of gefusilleerd. Daar kwamen in 1948, de Koude Oorlog woedt dan al in alle hevigheid, de 691 van Margraten bij. Uit andere delen van het land volgen er later nog 73.

Sinds 1962 , voordien waren het nota bene nummerblokjes zonder namen, staan de 865 stenen in het gelid op het Russisch Ereveld. Maar juist die naam getuigt onbedoeld van desinteresse want het zijn niet enkel Russen. Sovjet-ereveld was een betere naam geweest. Decennialang was het een liefdeloze plek De OGS maaide er jaar na jaar het gras zonder een sprankje belangstelling voor de mensenlevens achter de onleesbare grafopschriften. En eens per jaar kwam de Sovjetambassade op 9 mei langs om plichtmatig eer te betonen. Verder zag je enkel rondhuppende konijntjes.

Dat was de situatie tot zo'n twintig jaar geleden. Het was een vergeten plek. Een onheuse plek. Een verstoten kind van de Koude Oorlog.

Dat verandert pas als eind jaren negentig een jonge Amersfoortse journalist in opleiding voor het eerst het Ereveld bezoekt. Hem is de suggestie gedaan om eens te kijken of hij er brood inziet om familieleden van deze soldaten op te sporen.

Hij raakt gefascineerd door de cyrillische namen, die hij niet kan lezen. Misschien is hij ook wel geboeid door de onmogelijkheid van de vraag. Want hem is verteld dat tot nu toe niemand erin is geslaagd om familie te traceren. Het is domweg te ingewikkeld en dat schrikt af. Je moet cyrillisch kunnen lezen, je moet Russische, Duitse en Engelstalige archieven kunnen doorploegen, en je moet heel veel uithoudingsvermogen hebben.

De dan 21-jarige Remco Reiding pakt de handschoen op. Hij voelt zich verbonden met het lot van deze onbekende mannen. Hij ervaart een wonderlijke cocktail van menselijke nieuwsgierigheid, journalistieke ambitie en moreel plichtsbesef. Het is het begin van een bewonderenswaardige zoektocht. Remco blijft zoeken waar zijn voorgangers al lang waren afgehaakt. Het ploegt door archieven, praat met honderden mensen, deduceert en

combineert. Totdat hij na twee jaar succes heeft. Hij weet familie op de Krim te traceren. Hij reist er op eigen kosten naar toe om de familie te verwittigen. Hij overbrugt zo in één keer 2750 kilometer én zestig jaar. Een bewonderenswaardige prestatie.

Anno 2017 is het Remco al meer dan tweehonderd keer gelukt om familie te traceren. Een prestatie die hem een Nederlandse koninklijke onderscheiding en menig dankbetuiging uit de voormalige Sovjet-landen heeft opgeleverd. Zelfs Poetin heeft hem in 2015 in een brief bedankt.

Ook de stichting Russisch Ereveld heeft een adoptieprogramma opgezet. We zijn trots dat we al ruim 400 Sovjet-graven hebben weten te koppelen aan Nederlandse belangstellenden. Door al zijn onderzoeken weet Remco dat er als een direct gevolg van de jarenlange onverschilligheid nog veel ruimte is voor verbetering op het Ereveld. Namen zouden goed geschreven kunnen worden, namen kunnen worden aangevuld, vergissingen kunnen ongedaan worden gemaakt.

Tot op de dag van vandaag is politiek sensitief opereren voor ons noodzakelijk. De BVD controleert ons echt niet meer maar dat wil niet zeggen dat Den Haag de reflex van de Koude Oorlog heeft afgeschud. Hoe is het anders te verklaren dat Margraten, zoals het hoort, al vele ministers en Oranjes heeft mogen begroeten. Terwijl het Russisch Ereveld sinds de opening slechts één keer een minister heeft gezien.

Gelukkig weten we ons wel gesteund door de gemeenten Amersfoort en Leusden en de provincie Utrecht. En ooit, zo hopen we, zal ook Den Haag onderkennen dat de 865 van Amersfoort slechts een klein deel van het enorme aantal van 26.000.000 oorlogsslachtoffers behelst.

Maar toch, ook deze 865 zonen, broers of vaders hebben het niet overleefd. Ze hebben, net als de Amerikanen van Margraten, hun leven gegeven om Hitler op de knieën te krijgen. 865 keer één mens. Ze hebben het hoogste offer gebracht. Dat is waar het Russisch Ereveld van getuigt. Van hun eenzame dood, van het verdriet van hun nabestaanden, van het gemis, van alle onzekerheid, het niet weten wat er is gebeurd. Het onpeilbare verdriet van hun geliefden. Daarin zijn we deze 865 mannen schatplichtig.

In hun dood zijn deze 865 Sovjet-soldaten de herauten van onze vrijheid. En daarin verschillen Amersfoort en Margraten dan weer helemaal niet.

Ik dank u voor uw aandacht.